

I Introduction

Interest in amber

Amber? We know it well—for it is one of Poland's most common decorative stones. Talismans, fetishes and ornaments, which came about almost at the same time, prove that amber generated interest as early as in prehistory. At first it was curiosity and a sudden enchantment with an amber nugget that was found by chance. Today, geologists deal with amber deposits, prospecting and mining. Mineralogists, physicists and chemists research its properties and origins. Gemmologists are working on the best methods of identifying gemstones in order to efficiently eliminate forgeries and indicate the stones' most precious features. To palaeoentomologists, amber is an especially valuable research material, with its copious world of mummified arthropods preserved sometimes in such an excellent condition that their minutest internal organs are visible. Palaeobotanists wish to recreate forest assemblages out of the tiny vegetal fragments which are

Bursztyn bałtycki. Ze zbiorów
Muzeum Ziemi w Warszawie
© J. Kupryjanowicz

Baltic amber. Collection
of the Museum of the Earth, Warsaw
© J. Kupryjanowicz

I Wstęp

Zainteresowanie bursztynem

Bursztyn? Znamy go dobrze – wszak to jeden z najpowszechniej występujących w Polsce kamieni ozdobnych.

Talizmany, fetysze i pojawiające się niemal w tym samym czasie ozdoby dowodzą zainteresowania bursztynem już w pradziejach. Najpierw była ciekawość i olśnienie znalezioną przypadkowo bryłką. Dziś geolodzy zajmują się złożami, poszukiwaniem i eksploatacją bursztynu. Mineralodzy, a także fizycy i chemicy badają jego właściwości i genezę. Gemmolodzy starają się opracować optymalne metody identyfikacji kamieni jubilerskich, a tym samym skutecznie eliminować fałszerstwa i wskazywać najcenniejsze cechy. Dla paleoentomologów bursztyn to szczególnie cenny materiał badawczy, przebogaty świat z mumifikowanych stawonogów czasem zachowanych tak doskonale, że widoczne są najdrobniejsze narządy wewnętrzne. Paleobotanicy chcą z drobnych, niezwykle skąpo występują-

extremely rarely found in amber. Archaeologists and historians recreate ancient amber workshops. Also the travel routes which connected the Mediterranean with Europe's northern edges indicate the special role that amber had in developing commercial contacts. By researching legends, beliefs and folk medicine, ethnographers document amber's significant position in the material culture of certain regions. Art historians research and describe the works of old masters, express their opinion on items of heritage and on the makers of the most magnificent pieces. Keen on accumulating cultural heritage and preserving natural specimens, museum scientists build amber collections of scientific and exhibition value, preserve their specimens and restore them. They perform research and organise exhibitions to spread the awareness of this mineral. And last but not least, there are thousands of Polish amber artists and craftspeople who work raw amber from the newly discovered deposits of previously unknown resins for customers at home and abroad.

Amber played a significant part in the contacts between the southern civilisations and the north of the European continent. Raw amber was of interest already to Palaeolithic humans as a material for amulets and later for jewellery as well. The Neolithic period brought remarkably many amber workshops in Niedźwiedziówka in Poland's Żuławy Lowland, where amber craftsmen would buy raw amber for purposes including commercial exchange on trading routes. And these were not the only prehistoric workshops in what is now Poland. Amber crafting traditions from the period of Roman influence (end of the 4th and first half of the 5th century CE) were discovered in Świlcza near Przemyśl in south-eastern Poland and in many other localities (from as early as the 3rd century CE) including Jacewo, Łojewo, Inowrocław, Kuczkowo and Gąski in the Kujawy Region and 3 workshops of Biskupice near Pruszków in the Mazovia Region.

Already well documented in finds discovered by archaeologists, the "Amber Routes" from the period of Roman influence show the main trading directions which connected the world of the Mediterranean civilisations with Northern Barbaricum. The exchange of goods was two-directional and although pieces brought from the South were awe-inspiring in their advanced technique, the North lured merchants with items made of amber.

cych w bursztynie fragmentów roślin odtworzyć leśne zespoły drzew. Archeolodzy i historycy rekonstruują dawne warsztaty obróbki. Także szlaki podróży łączące basen Morza Śródziemnego z północnymi krańcami Europy wskazują na szczególną rolę bursztynu w rozwoju kontaktów handlowych. Etnografowie poprzez badania legend, wierzeń i medycyny ludowej dokumentują znaczące miejsce bursztynu w kulturze materialnej niektórych regionów. Historycy sztuki badają i opisują dzieła dawnych mistrzów, a także wyrażają opinie o zabytkach i twórcach najwspanialszych wyrobów. Muzealnicy w trosce o pomnażanie dóbr kultury i zachowanie okazów przyrodniczych gromadzą kolekcje bursztynu o walorach naukowych i wystawienniczych oraz chronią je i konserwują. Prowadzą badania i organizując wystawy, popularyzują wiedzę o tym mineralu. I wreszcie tysiące polskich bursztynników – artystów i mistrzów rzemiosła – obrabiają surowiec z coraz to nowo odkrywanych złóż nieznanymi dotychczas żywic dla odbiorców w kraju i za granicą.

Bursztyn odgrywał istotną rolę w kontaktach południowych cywilizacji z północą na kontynencie europejskim. Bursztynem jako tworzywem do wyrobu amuletów, a następnie ozdób interesował się już człowiek paleolitu. Z neolitu dobrze znane są wyjątkowo liczne warsztaty obróbki bursztynu w Niedźwiedziówce na Żuławach, gdzie ówczesni bursztynnicy zaopatrywali się w surowiec, także w celu wymiany na szlakach handlowych. Nie były to jedyne dawne warsztaty w dziejach naszych ziem. Tradycje bursztynnicze z okresu wpływów rzymskich (koniec IV i pierwsza połowa V wieku n.e.) znamy ze Świlczy koło Przemyśla, z wielu miejscowości (już od III wieku n.e.) – między innymi z Jacewa, Łojewa, Inowrocławia, Kuczkowa i Gąsek – na ziemi kujawskiej, a z Mazowsza z trzech warsztatów z Biskupic koło Pruszkowa.

Bursztynowe szlaki z okresu wpływów rzymskich, dobrze już udokumentowane w odkrywanych przez archeologów wykopaliskach, wskazują główne kierunki handlu łączącego świat cywilizacji śródziemnomorskiej z północnym Barbaricum. Wymiana towarów odbywała się w dwie strony i choć przedmioty przywożone z południa mogły zachwycać zaawansowaną techniką, na północy wabiły kupców wyroby z bursztynu.

Myths and legends

Scientific theories on the origin of amber were preceded by myths and legends, with some of them for centuries influencing the way outcrops and deposits were prospected for. The oldest Greek myth speaks of Helios's son Phaeton, whom his father allowed to ride the solar chariot. Helios did not expect that this task would go beyond his son's skills: Phaeton brought the Sun too close to the Earth and set the latter on fire. The burning Earth called for help to Zeus, who struck the impudent Phaeton with a flash of lightning. The punished youth fell like a living torch to the mythical River Eridanus. Phaeton's sisters, the Heliads, who mourned him on the river's bank, were turned into poplars, while their tears, which fell into the water, became the golden elektron (amber). The mythical Eridanus—a river rich in amber tears—was searched for everywhere, but in vain. Even Poland's River Radunia was mentioned in literature as a possible Eridanus. Today, this name refers to a hypothetical Tertiary river which flowed from the northern amber-bearing forests of Fennoscandia* towards the south, taking the amber with it to the ancient Eocene sea.

In Poland's Kurpie Region, a legend which survived thanks to local ethnographer Adam Chętnik transports us to the Polish landscape at a time of flood, following 40 days of rainfall. The tears of the people who wept over their fate were, just as in the ancient myth, turned into amber. The legend also provides a peculiar explanation of amber's varieties: the tears of the innocent, children and "them poor things" became "clean and clear" amber, fit for the best products. The tears of "penitents, sinners and those who repent" became darkened and misty amber, good for incense, pipes and snuffboxes. The tears of evil people, "blasphemers and boozers" turned into amber that was dirty and could be used only to make paint or tar.

A regional legend from Poland's region of Kashubia has it that it was a thunderbolt that was the direct reason behind amber's origin. "The amber would flash up" where the thunder struck the ground or the water in lakes and that's where

* Words in expanded type are explained in the *Glossary* at the end of the book.

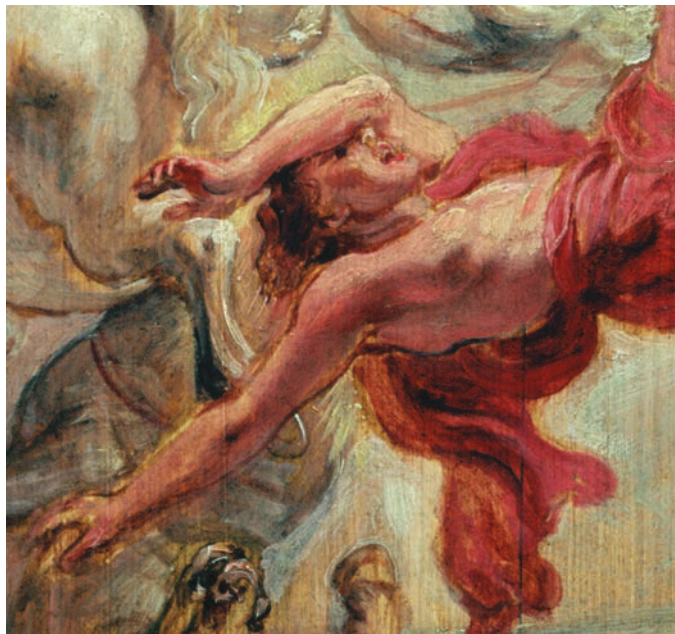
Mity i legendy

Naukowe teorie o powstaniu bursztynu poprzedziły mity i legendy, a niektóre z nich przez wieki wpływały na poszukiwania nagromadzeń i złóż. Najstarszy grecki mit opowiada o synu Heliosa Faetonie, któremu ojciec pozwolił na przejazd słonecznym rydwanem. Helios nie przewidział, że zadanie przerośnie umiejętności syna, który zbyt zbliżył Słońce do Ziemi i zapalił ją. Płonąca Ziemia wezwała na pomoc Zeusa, a ten raził piorunem zuchwałego Faetona. Ukarany wpadł jak żywa pochodnia do mitycznego Eridanu. Płaczące po nim nad brzegiem rzeki jego siostry Heliady zostały zamienione w topole, a ich łzy, które wpadały do wody, w złocisty elektron (bursztyn). Mitycznego Eridanu – rzeki bogatej w bursztynowe łzy – szukano bezskutecznie wszędzie. Nawet polska Radunia była wymieniana w literaturze jako prawdopodobny Eridan. Dziś nazwę tę nadano hipotetycznej rzece, która w trzeciorzędzie płynęła z północy z bursztynodajnych lasów Fennoskandii* ku południowi i transportowała bursztyn do eoceńskiego morza.

Na Kurpiach legenda o powstaniu bursztynu, która przetrwała dzięki etnografowi tej ziemi Adamowi Chętnikowi, przenosi nas w krajobraz Polski, w okres powodzi po 40 dniach deszczu. Łzy ludzi płaczących nad swoim losem, podobnie jak w starożytnym micie, zamieniały się w bursztyn. Legenda wyjaśnia w swojej istocie również bogactwo odmian bursztynu: z łez ludzi niewinnych, dzieci i „jensych nieboroków” powstał bursztyn „czysty i przejrzysty” na najlepsze wyroby. Z łez „grzeszników, pokutujących i żałujących za grzechy” utworzył się bursztyn przyciemniały, zamglony, dobry na kadzidło, fajki, tabakiery. Łzy ludzi złych, „bluźnierców i opojów”, zamieniały się w bursztyn brudny, który mógł być użyty jedynie na farbę i smołę.

Według legendy kaszubskiej bezpośrednią przyczyną powstania bursztynu miał być piorun. „Bursztyn załyskał się”, gdzie piorun uderzył w ziemię czy

* Słowa pisane drukiem rozstrzelonym są wyjaśnione w *Słowniczku* na końcu książki.

one should look for it after a storm—the veteran amber craftsmen of Kashubia used to say.

There is another, and no less beautiful, legend from Lithuania in which both the tears and the thunder have caused amber to appear in the Baltic. On the sea bottom, in an amber palace, there lived Yurata, a beautiful nymph who fell madly in love with a young fisherman by the name of Kastytis. The love of a goddess to a human triggered terrible anger of the mighty god Perkūnas, who destroyed the underwater castle with a thunderbolt, turning it into amber rubble. He killed Kastytis and chained Yurata to the castle ruins. The devastated goddess shed bitter tears which turned into sunny amber. Those who gather amber pieces on Baltic beaches and have fallen under the spell of the Lithuanian legend keep wondering which of the pieces come from the amber palace and which ones are Yurata's tears...

Peter Paul Rubens *Upadek Faetona*.
Królewskie Muzea Sztuk Pięknych
Belgii © East News

Peter Paul Rubens *The Fall of
Phaeton*. Royal Museums of Fine
Arts of Belgium (Musées royaux
des Beaux-Arts de Belgique,
Bruxelles) © East News

w wody jezior, i tam należy go szukać po burzy – mawiali doświadczeni kaszubscy bursztyniarze.

Inna, nie mniej piękna jest legenda litewska, według której zarówno łąy, jak i piorun są przyczyną obecności bursztynu w Bałtyku. Na dnie morza w bursztynowym pałacu żyła piękna nimfa Jurata, która bez pamięci zakochała się w młodym rybaku Kastytisie. Miłość bogini do człowieka wywołała ogromny gniew straszego boga Perkuna, który piorunem zniszczył podwodny zamek, zamieniając go w bursztynowy gruz. Uśmiercił Kastytisa, a Juratę przykuł do ruin zamku. Zrozpaczona bogini płakała gorzkimi łzami, które zamieniały się w słoneczny bursztyn. Zbierający bursztynowe okruchy na plaży Bałtyku, zauroczeni litewską legendą, zastanawiają się, które z nich pochodzą z bursztynowej budowli, a które są łzami Juraty...